

Távolsági zarándoklatok és búcsújáró helyek az Árpád-kori Magyarországon¹

A honfoglaló magyarság abban az időben érkezett a Kárpát-medencébe, a IX. század végén, amikor a tőlünk nyugatra és délnyugatra élő népek között a kereszténység már évszázados múltra tekinthetett vissza. A honfoglalást követő fél évszázad ún. kalandozó akciói mind olyan területekre irányultak, ahol a kereszténység már gyökeret vert. E zsákmányszerző hadjáratok a francia, német, itáliai és bizánci részekre, akaratlanul tapasztalatszerző utak is voltak, bizonyos ismereteket szolgáltathattak a keresztény kultúrformákra, közöttük a zarándoklatokra, a búcsújárásra vonatkozóan is.

Ebben az időben ui. már létezett az európai búcsújáróhelyek legrégebbi rétege (Róma, Compostela, Aachen), amelyekre egy-két évszázad múlva már a keresztény hitre tért magyarság is elzarándokolt. A Szentföldre vezető zarándokút egy szakasza Pannónián vezetett keresztül, s ez csak a népvándorlás viharos évszázadaiban maradt néptelen. A honfoglalás idején tehát a magyarság egy már kialakult búcsújáró gyakorlattal találkozott, amelynek – különösen Róma és a Szentföld vonatkozásában – már fél évezredes múltja volt, míg a többi említett kegyhely a honfoglalás körüli időkben jött létre.

Először ezekről a kegyhelyekről szeretnék röviden szólni, hiszen a Szent István király alatt a kereszténységet felvett magyar nép nem a hazai kegyhelyeket alakította ki, hanem bekapcsolódott a már élő európai búcsújáró gyakorlatba. Az első ezredfordulónak ez a gyakorlat eredetét és összetevőit tekintve többretegű volt: 1. a Szentföldre és Rómába, Jézus és az apostolfejedelmek életének színterére vezettek a nagyobb zarándoklatok, a *peregrinationes maiores*, 2. a szentek, vértanúk sírjaihoz, ereklyéinek őrzőhelyeihez a *peregrinationes minores*, azaz a kisebb zarándoklatok, s a X–XI. századra már kibontakozóban volt a virágkorát később élő Mária-kultusz, amelynél a tisztelet tárgya legtöbbször valamilyen kép vagy szobor volt.

Távolsági zarándoklatok

Szent István uralkodásával, a keresztény magyar királyság megszilárdulásával, ismét megnyílt a lehetőség arra, hogy az amúgy sem veszélytelen tengeri út mellett a Szentföldre vezetett szárazföldi zarándokutak az egykori Pannónia, a magyar királyság területén keresztül vezessenek. Első ismert adatuk erre vonatkozóan Szent István uralkodásának utolsó éveiből (1031–1043 között) való, egy *itinerarium*, útikönyv, amely leírja a szentföldi zarándokutat, s annak magyarországi állomásait. Ezek az akkori Magyarország területén: Hainburg (a Fischa volt akkor a két ország határa), Győr, Székesfehérvár, Tolna, Baranyavár, Valkóvár és Belgrád volt. Az útikönyv szerint a magyarországi útszakasz tizenkilenc napig tartott, míg az ország déli határától Jeruzsálem még három hónap járásnyira volt. Bár ez a forrás nem szól róla, valószínű, hogy a magyarországi zarándokok is valamilyen említett településen léphettek rá a szentföldi zarándokútra.

A hosszú ideig tartó, költséges és veszélyes utat kívánta megkönnyíteni Szent István király azáltal, hogy a zarándokok számára Konstantinápolyban és Jeruzsálemben *zarándokházat* alapított. Minderről a szentté avatásához készített (1083) nagyobbik legendája, s erre alapozva a későbbi kisebb legenda és más források tudósítanak. E forrásokat Szent István jeles monográfusa, Györffy György elemezte. Kutatásai szerint a konstantinápolyi zarándokház nagy valószínűséggel a Szent Julián-monostor lehetett, amelynek helyét sajnos pontosan nem ismerjük. Egy XIII. századi oklevél szerint ehhez szállóház és raktárak is tartoztak. A jeruzsálemi alapításról a nagyobbik legenda ezt írja: a szent király szerzeteskolostort alapított „... Jeruzsálemben, abban a városban, ahol Krisztus emberi természete szerint tartózkodott, bőséges mindennapi eleséget szolgáló majorságokkal és szőlőkkel gazdagította”. A Szent István-i alapítást későbbi korok újabb adományokkal bővítették. 1135-ben például egy Petronilla nevű magyar zarándokasszony házat vásárolt hozzá Jeruzsálemben.

¹Előadásként elhangzott 1988. szeptember 30-án az alsóöri (Unterwart) Szent István-konferencián.

Adománylevelét Kozma és Bonifác nevű, Jeruzsálemben élő magyar papok is aláírták, jelezvén azt, hogy a magyarországi zarándokok miatt magyar papok állandó jelenlétére volt szükség. A keresztes hadjáratok során felszabadult Szentföldön – kortársi példákat követve – 1160 körül II. Géza magyar király a templom mellé megalapította a Szent István király ispotályos kanonokrendet (a stefanita ispotályos kanonokrendet), amelynek anyaháza a jeruzsálemi magyar ispotály lett a hozzá épített Boldogasszony- és Szent István király-templommal, hazai központja pedig az Esztergomhoz közeli Abony, amelyet a rendről Szentkirálynak neveztek el. A Szentföld ismételt mohamedán elfoglalása után az a magyar alapítású rend ott elenyészett, míg idehaza a török hódoltságig fennállt. Jelentősége azonban mindvégig elmaradt a másik magyar alapítású rend, a pálosoké mögött.

A XV. század jeles Ferenc-rendi szerzetes, Temesvári Pelbárt egyik prédikációjára vezethető vissza az a téves adat, amely szerint Szent István király fogadalmat tett szentföldi zarándoklatra, de szándékát nem valósíthatván meg, fogadalma fejében Nagyvárad mellett építtetett egy monostort. Később mégis útra kelt apósával, Henrikkel Jeruzsálembé, legyőzte a szaracénokat, ott rendházat építtetett, Konstantinápolyban templomot, majd innen Rómába menvén zarándokházat alapított, s ezután tért dicsőségesen vissza hazájába. Ez a téves hagyomány is azt jelzi azonban, hogy századokkal később is milyen nagy jelentőséget tulajdonítottak a szent király alapításainak, amelyekkel a zarándoklatokat előmozdította. A XII. századtól kezdve egészen a török XVI. századi magyarországi hódításáig nagyon sok magyar megfordult a Szentföldön. Legtöbben szerzetesek, papok. E zarándoklatok révén nagyon sok ereklye került Magyarországra. Az ötödik keresztes hadjáratban részt vevő II. András király által megszerzett ereklyéket hosszasan sorolja a történetíró, Thúróczi János. A kor felfokozott ereklyetisztelete miatt ennek nagy jelentősége volt.

A török hódoltság és a reformáció hazai térhódítása miatt a szentföldi zarándoklatok csaknem teljesen megszűntek – csupán a jeruzsálemi szent helyek gondozását ellátó ferencesek között találunk magyarokat –, s csak később, a XVIII. századtól újultak fel.

A nagy zarándoklatok másik célja az apostolfejedelmek sírja, a pápai székhely, Róma volt. A XIII. századi hagyomány szerint maga Szent István király is járt Rómában. Erről azonban sem legendái, sem más korabeli források nem szólnak. Györffy György kutatása szerint nem lehet kétséget kizáróan igazolni azt sem, hogy Szent István Ravennában zarándokházat építtetett volna. A történeti adatok elemzéséből inkább az derül ki, hogy Szent István anyagi támogatásban részesítette a Ravennához közeli Szent Péter-apátságot, amelynek fejében a magyarországi zarándokok ott megszállhattak. A római zarándokház alapítása azonban tény. A nagyobbik legenda erről azt mondja: „A világ fejében, Rómában is István első vértanú nevére tizenkét kanonokból álló, minden tartozékokkal bővelkedő gyülekezetet állított, és egy kőfallal körülkerített telket házakkal és vendégfogadókkal azon magyaroknak, akik imádkozás végett felkeresik az apostolok fejedelmének, boldog Péternek küszöbét.” Ezt a Szent István első mártírról elnevezett templomot Szent István király II. Szilveszter pápától, vagy valamelyik utódjától kaphatta. A sok viszontagságot látott templomot 1776-ban a Szent Péter-bazilika sekrestyéjének építése miatt bontották le. Ennek szellemi örökebe lépett a mai, Magyarok Nagyasszonyáról elnevezett kápolna a bazilika altemplomában.

A római zarándoklatok a Szent István-i alapítástól kezdve napjainkig szerves összetevői a magyar katolikus egyház életének. A jeles zarándokok között megemlíthetjük Nagy Lajos király anyját, Erzsébet királyasszonyt, magát a királyt, később Zsigmond magyar királyt és német-római császárt. A római zarándoklatok 1300-tól kezdődően különösen az ún. jubileumi szent években vonzottak nagy tömegeket. De a középkor századaiban a bíróságok – Magyarországon is – gyakran ítétek embereket súlyos bűnökért Rómába vagy más jeles kegyhelyre vezetett zarándoklatra. Ezek között fontos helyet foglal el a XIII. század végétől kezdve a magyarok életében is Loreto.

Összeurópai jelentősége és magyar vonatkozásai miatt meg kell említeni a hispániai, a mai spanyolországi Santiago de Compostelát, az idősebb Szent Jakab apostol ereklyéinek,

sírjának legendás helyét. Középkori híre és jelentősége olyan nagy, hogy Dante szerint csak az az igazi zarándok, aki megjárta Compostelát.

Európa minden részéből vezettek ide zarándoklatokat a középkorban. Így érthető, hogy Szent Jakab a zarándokok védőszentje lett. Jellegzetes zarándoköltözékben: köpenyben, kagylóval díszített széles karimájú kalapban, tarisznyával, kulaccsal és zarándokbottal ábrázolják oltárok képein, szobrokon. Visszatérésük után a zarándokok felajánlhatták jelvényeiket templomuknak. Csillagokkal díszített zarándokbotokat (Compostela = campus stellae = csillag mezeje) Lók (Sopron m.) XVII. századi templomából is ismerünk.

A compostelai búcsújárás fénykora a XII–XIV. században volt. Az első magyarországi vonatkozású adat 1140-ből való, amely szerint egy magyarországi származású püspököt itt temettek el. A XIV. században járt itt Krizsáfánfy György, Nagy Lajos király, a XV. század elején pedig Pokoljáró Tar Lőrinc is, Zsigmond király vitéze, s több soproni polgár, köztük egy Pulyai Kristóf nevű pap, aki talán pulyai származású volt. Régi magyarországi Jakab-patrocíniumok azt jelezhetik (pl. Zseliz – 1065, Lébény – 1199, Sümeg – 1237, Nagyszombat – 1363, Kőszeg – XV. század eleje, Lőcse – XV. század eleje), hogy ezek a templomok a Compostelába igyekvő búcsúsok gyülekezőhelyei voltak. E zarándoklatok a reformáció korában, a török hódoltság terhes éveiben szűntek meg.

A középkori magyarság életében az egyik legnagyobb szerepet játszó kegyhely a németországi Aachen volt. Jelentősége olykor még Rómáét is fölülmúlta. Aachen kedvelt tartózkodási helye volt Nagy Károly császárnak is, aki 798–805 között itt építtette meg a Szűz Máriáról elnevezett palotakápolnát, a császárkápolnát, ahová halála után temették. Itt koronázták 813 és 1531 között a legtöbb német királyt. Már a kora középkorban nagy tömegek zarándokoltak el éventként a Szűz Mária-kápolnában őrzött ereklyékhez. E zarándoklatok neve *Aachenfahrt*, *Achsfart* volt. A főbúcsú ideje július 17., a székesegyházzá bővített templom fölszentelésének ünnepe volt. A XIII. században alakult ki az a szokás, hogy nagy zarándoklatokat csak hétvétenként tartottak, amelyeken az ún. négy *nagy ereklyét* (Szűz Mária ruháját, Szent József harisnyáit, azt a kendőt, amelyen Keresztelő Szent János feje nyugodott, s azt a ruhát, amely a kereszten függő Jézust fedte) a búcsú alkalmával nyilvánosan bemutatják.

Bár a magyarországi aacheni zarándoklatairól csak jóval későbbi adatok szólnak, Aachen magyar kapcsolatai bizonyíthatóan Szent István király idejére nyúlnak vissza. E kapcsolatok a magyar feudális állam- és egyházszerkezettől kiépítésével függtek össze. Tudjuk, hogy Szent István a székesfehérvári bazilikát Szűz Mária tiszteletére emelte, s hogy a székesfehérvári királyi kápolna előképe a német uralkodók királyi kápolnája, a már említett Szűz Máriáról elnevezett császárkápolna volt. A Rajna-vidékére nyúlnak vissza a középkori magyar liturgia szálai is.

Az aacheni zarándoklatok közvetlen elindítói hazánkból a német–vallon eredetű telepések voltak, akik a középkor századaiban a magyar városokban telepedtek le (Pozsony, Sopron, Selmecbánya, Besztercebánya, Kolozsvár, Segesvár, Nagyszében, Brassó stb.). XIII. század eleji bizonytalan adat után egy évszázaddal később írnak magyarországi zarándokokról. 1357-ben Nagy Lajos király anyja, Erzsébet királyné járt népes kísérettel itt, hogy az ereklyék előtt ájtatoskodjék. Ettől kezdve a külföldi források szinte magyar nemzeti zarándoklatként említik az aacheni búcsújárásokat.

Az 1358–1366 között, IV. Károly császár idejében épített magyar kápolnát az aacheni székesegyházban 1367-ben Nagy Lajos király értékes adományokkal látta el: oltárt emeltetett Szent István, Szent László és Szent Imre ereklyéivel. A király gazdag adományai-ból máig több tárgy, magyar ötvösreemek (ezüst gyertyatartók, ereklyetartók, három Mária-kép) megmaradt. A templomnak a magyar zarándokok miatt állandóan volt magyar papja. A korabeli leírások a magyarok számát különösen 1489-ben, 1510-ben, 1517-ben és 1524-ben emelték ki. A külföldi zarándokok között legtöbben mindig magyarok voltak, megelőzve számban az osztrákokat, a horvátokat és a cseheket. A Bécs–Regensburg–Nürnberg–Frankfurt–Mainz–Andernach–Düren–Aachen útvonalon a zarándokok szállást és ellátást a zarándokházakban kaptak. Koblenzben, Mainzban és Aachenben külön alapítványi helyek voltak a magyarok számára. Magyarországi zarándokok nyomát örzi Andernach plébániatemplomában a XIV. századból származó gótikus kereszt, amelyet *Ungarkreuz*nak hívnak. Az aacheni források részletesen leírják a magyar zarándokcsoportok látványos bevonulását, gazdag ajándékait és ájtosságait. Bár az aachenfartok a török hódoltság századaiban számban lecsökkentek, végleg csak II. József korlátozó intézkedéseinek hatására szűntek meg.

Az aacheni búcsújárás során a magyarok többsége felkereste Köln városát is, ahol a bibliai Három Királyok ereklyéi mellett a Makkabeus-templomban őrizték a három szent magyar király: István, László és Imre ereklyéit is. Magyarországról származott a hagyomány szerint a fehér apácák kölni Mária Magdolna-templomába a gyermek Jézus köntöskéje. A korabeli hun = magyar rokonság felfogása alapján magyar vonatkozásokat érezhettek zarándokaink Szent Orsolya kölni templomában is, hiszen a hagyomány szerint Orsolyát és tizenegyezer szűz társát Attila hunjai nyilazták le. Ereklyéik őrzőhelye a középkor egyik legnépszerűbb búcsújáró helye volt.

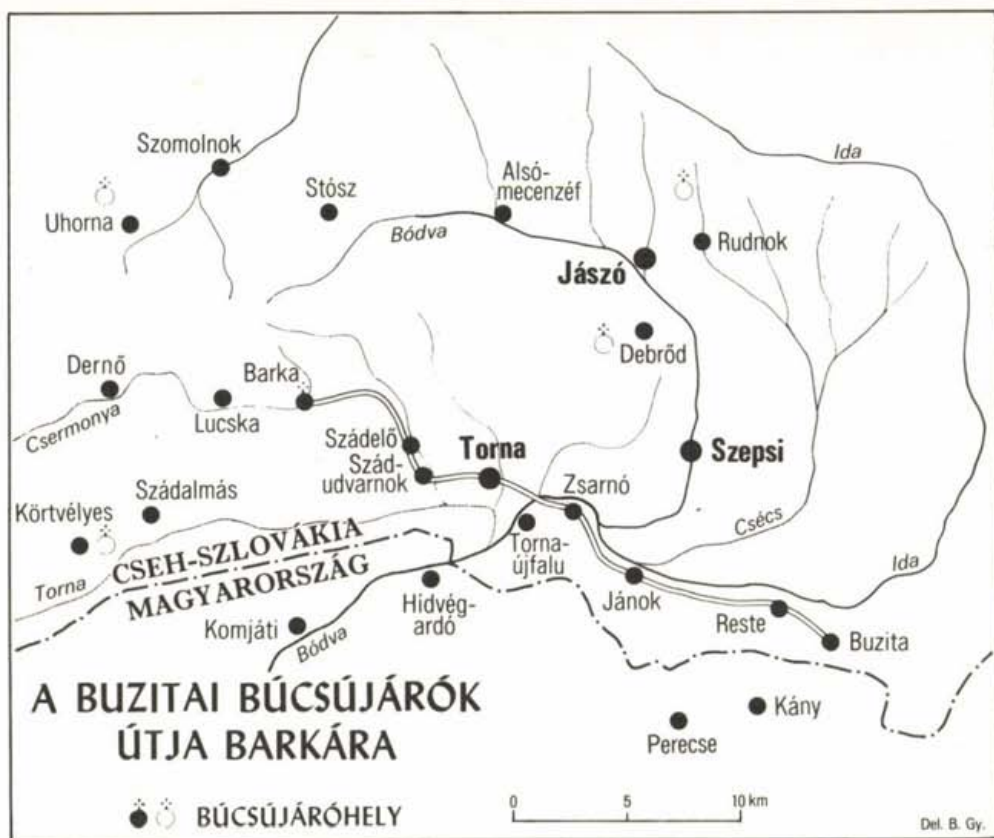
A hetekig tartó hosszú zarándokút során a magyar zarándokok felkeresték Walldürn városát, a Szent Vér csodáról híres badeni városkát, gyakran elzarándokoltak Árpád-házi Szent Erzsébet más néven Thüringiai Szent Erzsébet marburgi sírjához, Trierbe Mátyás apostol ereklyéihez, vagy Aachenből továbbmenve Liège (Szent Lambert), Bottalaer (Szent Anna), Maastricht (Szent Szervác és a Fekete Krisztus) ereklyéihez. Gyakorta innen vándoroltak tovább Santiago de Compostela felé, útba ejtve Szent Mihály-hegyét és Szent Márton Tours-i sírját s más útba eső kegyhelyeket is.

Tudatosan nem részletezzük Mariazell jelentőségét és szerepét a magyarországi búcsújárásokban, hiszen ez köztudott, s jelentősége mindmáig olyan nagy, hogy méltán nevezhetjük Zellt az egyik magyar nemzeti kegyhelynek – stájer földön. Fordítsuk figyelmünket inkább az Árpád-kor magyarországi búcsújáró helyeire!

Magyarországi búcsújáró helyek

Árpád-házi királyaink uralkodása idején Európa-szerte nagyon erős volt az ereklyék kultusza. A nemzeti dinasztikus és ideológiai vonatkozásokon túl ez is közrejátszott abban, hogy szentté avatott királyaink sírjai, ereklyéinek őrzőhelyei gyorsan zarándokhellyé, búcsújáró helyé váltak. István, Imre, Gellért, majd László tisztelete már a kezdetekben is túltant a csupán vallási megemlékezésen.

Szent István székesfehérvári sírja Magyarország szakrális központjánk számított. Királyaink egész sora temetkezett a szent előd mellé. Már legendái megemlékeznek a sírjánál történt, illetve közbenjárásának tulajdonított csodákról. Ezek híre tömegeket vonzott Székesfehérvárra. A Magyarországon másutt őrzött testereklýei közül búcsújáró tisztelet alakult ki Bozókón, Zalaváron, Csatáron, Pécsen, Zágrábremetén, Szent Márton-hegyén (a mai Pannonhalmán), s mindenekelőtt mumifikálódott Szent Jobbjának őrzőhelyén, a Bihar megyei Szentjobb monostorában. Szent István ereklyéiből számos külföldi templom is őriz pl. Aachen, Köln, Bécs, Ragusa, Lemberg templomai. Ismert a Szent Jobb 1541-es eltűnésének, lappangásának és 1771-es hazakerülésének története. Szent István és vele együtt fia, *Szent Imre* búcsújáró tiszteletét nagymértékben elősegítette, hogy Székesfehérváron vezetett keresztül az a zarándokút, amelyen a kereszties hadak is átvonultak. István, Imre, a Zobor-hegyi András-Zoerard és Benedek után – a későbbi Szent László király avatta szentté – *Gellért* csanádi püspököt is. A mártírhalált halt püspök holtteste már a budai felhívízi templomban is búcsús tiszteletnek örvendett. Csanádra szállítása közben – a legenda szerint – számos csoda történt. A szent püspök sírja a török hódoltság alatt semmisült meg. Ereklyéinek egy része szülővárosába, Velencébe került. Hosszan tartó középkori kultuszára világít rá Gumpfenberg Atlas Marianusa (1673), amely Magyarország nagy búcsújáró helyei között emlegeti az akkor már száz éve elpusztult kegyhelyet.

Árpád-házi szentjeink közül legnagyobb kultusz azonban a nagy lovagkirály, *Szent László* alakja, ereklyéi körül bontakozott ki. Ő az egyedüli, akinek tiszteletében a hivatalos egyházi szentkultusz összefonódott a néphagyományok, a hiedelmek világával. Megkoronázásuk után több királyunk elzarándokolt nagyváradi sírjához, s sokan mellé is temetkeztek. A nagyváradi székesegyház – Székesfehérvár mellett – a középkori Magyarország másik fontos szakrális központjává vált. Fénykora a XV. század volt. Nemzetközi jelentőségét is mutatja, hogy a XV. századi belga bíróságok a kényszerzarándoklatok kiszabásánál számításba

vehető kegyhelyek között a nagyvárad Szent Péter-templomot is kijelölték, amely nyilvánvalóan nem független Szent László ottani tiszteletétől. Erekyéiből a bolognai dóm mellett van, a bécsi Szent István dóm Valentin-kápolnájában, a raguzai székesegyházban, Aachenben és Kölnben, valamint az általa alapított zágrábi székesegyházban.

Szent László alakját a legendaképződés is hamar szárnyra kapta. Országszerte történeteket beszéltek és beszélnek kunokkal vívott csatáiról – ilyen vonatkozásban szoros rokonságot figyelhetünk meg a mörök ellen a spanyolokat segítő Szent Jakab legendáival –, csodálatos vízfakasztásairól, melyek közül néhány: pl. Mátraverébély–Szentkút vagy a Jászó melletti Debrőd Szent László-forrása híres búcsújáró helyé vált.

A XIV. századtól kezdve fontos kegyhelyei voltak a Magyar Királyságnak *Szent Margit* sírja a később róla elnevezett Margit-szigeten, a magyar alapítású pálos rend névadó szentjének *Remete Szent Pálnak* a budaszentlőrinci kolostorban őrzött ereklyéje, majd a XV. század közepétől a nándorfehérvári diadal egyik részesének, az osztrák ferences rendtartomány megalapítójának, *Kapisztrán Szent Jánosnak* újlaki sírja. Am ez a két évszázad, a XV–XVI. a magyarországi Szent Vér ereklyék búcsús tiszteletének az időszaka is.

S erre a korra már kialakult a magyarországi máriás kegyhelyek legősibb rétege. A XI–XVI. században a *Mária-tisztelet* megerősödését tapasztalhatjuk Európában, így Magyarországon is. A hazai Mária-tisztelet fokozott erősséggel joggal vezethetjük vissza a Szent István-korabeli tiszteletre, s az ország Máriának történet feljainlására. Már az első templom-építkezések között szerepelnek Mária tiszteletére emelt templomok, búcsújáró helyé alig vált közülük egy-kettő. A Mária-kultusz nagy búcsújáró centrumai ebben a korszakban még határainkon kívül vannak (Aachen, Einsiedeln, Loreto, Mariazell stb.). Sajnos, a XI–XIII. század máriás templomai közül csupán kevésről állíthatjuk teljes bizonyossággal, hogy búcsújáró hely lett volna. Szívósan tartja magát azonban az a hagyomány, hogy az óbudai Fehéregyház, az Árpád fejedelem nyughelye fölő a kereszténység felvétele után Szűz Mária tiszteletére épített templom a legrégebb magyarországi máriás búcsújáró hely volna. A XV–XVI. században a kegyhely hanyatlásáról írnak forrásaink. A hasonlóan bizonytalan, ősínek tartott helyek közül említhetjük Kolozsmonostort, Visegrádot, a Borsod megyei Kácsot, vagy a hozzá hasonlóan nemzeti központot Bélapátfalvát és Máriagyűdöt. A XIII. századra datálja a szívósan élő legendás hagyomány a Sopron megyei Kisboldogasszony (Kleinfrauenhaid), a lőcsei Mária-hegy, a Túróc megyei Znióvárálja, az Egerhez közeli Béliháromkút (Bélapátfalva), valamint a horvátországi Tersatto (Trsat) és más települések máriás búcsújárásának kezdetét.

A XIII. század az, amikor számos, Szűz Mária tiszteletére emelt templomunk kisebb-nagyobb búcsúkiáltáságot nyer, s ez már önmagában hordja a búcsújárás kialakulásának lehetőségét.

Az Árpád-kor, a XI–XIV. század számunkra, magyarok számára elsősorban a külországokba vezetett zarándoklatok időszaka volt tehát. A Szentföld, Róma, Santiago de Compostela, Aachen, Köln, Mariazell és mások mellett Magyarországon nem alakult ki hasonlóan jelentős kegyhely. Szent királyaink sírjai csupán időszakonként váltak határainkon is túlmutató jelentőségű szent helyekké. Szent István, Szent Imre, Szent László, majd Remete Szent Pál sírja azonban országos jelentőségű volt. Mellettük egy-egy nagy tájnak is megvolt a maga búcsújáró helye. A búcsújárás egyik fő mozgatója ebben az időszakban a vértanúk és szentek tisztelete, s az ebből kisarjadó ereklyetisztelet volt. Emellő társult egyre fokozódó mértékben Szűz Mária kultusza, amely szent királyaink Mária-tiszteletén alapulva, a reformáció ellenhatásaként felerősödve a barokk századaiban létrehozta a máriás búcsújáró helyek máig élő, virágzó sorát. A katolikus magyar nép erős Mária-tiszteletében alapnak mindmáig a Szent István-i feljainlást érzi, s tudja, vállalja ebben a folytonosságot is, amely Szent István korát napjainkkal összeköti.

A külországokba vezetett zarándoklatok, s hazánkba igyekvő búcsújárók azokat a szálakat jelzik – nagyon sokszor gazdasági, diplomáciai és politikai érdekektől is vezérelve –, amelyeken keresztül Magyarország Európa szellemiségébe bekapcsolódott, s amelyeken keresztül a mi szellemi ráhatásunk is megnyilvánulhatott, amelynek legszemléletesebb mutatója a magyar szentek külföldi kultusza. Szent István-i örökségünknek ezek is fontos részei.

Barna Gábor